

ББК Ш43(4УКР)=(411.4)6*83Загребельний4*011.71
УДК 811.161.2'371

ШТРИХИ ДО ОКРЕСЛЕННЯ МОВЛЕННСВОГО ПОРТРЕТУ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО З ОГЛЯДУ НА ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕЦІЇ ПИСЬМЕННИКА

Стаття присвячена дослідженню проблеми, що стосується визначення особливостей мовленнєвого портрета відомого письменника на основі аналізу його «дискурсивної поведінки». Виокремлено та схарактеризовано значущі ознаки, що формують П. Загребельного як комуніканта. Особлива увага приділена з'ясуванню специфіки його комунікативної компетенції.

Ключові слова: дискурс, мовна особистість, комунікативна компетенція.

Постановка проблеми. Сьогодення мовознавство зорієнтоване на вивчення мови у «дії» – у процесі її функціонування як засобу комунікації, оскільки лише у такому ракурсі мова може бути досліджена найбільш повно та глибоко. Ця тенденція зумовила впровадження у поле зору лінгвістів терміна «дискурс». Кожен індивід реалізує себе як мовна особистість у створюваних ним дискурсах, тому такий ракурс аналізу мовної особистості досить поширений у сучасних лінгвістичних студіях та має перспективу з огляду на результативність здійснюваних розвідок.

Аналіз останніх публікацій. Поняття дискурсу є одним із ключових у сучасній лінгвістиці: для його осмислення передусім доцільно спиратися на праці таких сучасних російських учених, як Н. Арутюнова [12], В. Карасик [3], Ю. Степанов, Й. Стернін та ін., істотним внеском у розвиток питань, що стосуються дискурсивної парадигми, є праця І. Сусова «Лінгвістична прагматика» (2009). Серед українських мовознавців, що працюють над розробкою окресленої проблеми, відзначимо Ф. Бацевича, А. Загнітка, Т. Радзівську та ін. Цю проблему активно розробляє й Т. Космеда [7], яка приділяє значну увагу дослідженню елітарності дискурсу, зокрема педагогічного [6].

Актуальність досліджуваного питання зумовлюється вимогами сучасного мовознавства, заданими пануючими антропоцентричною та дискурцентричною парадигмами, котрі орієнтують на вивчення комунікативної поведінки мовця, що найбільш повно виявляє себе у певному типі дискурсу.

Мета дослідження – виокремити формальні показники дискурсу П. Загребельного, що ідентифікують його як мовну особистість та відображають своєрідність його мовлення.

Виклад основного матеріалу. Мовний образ сьогодення відзначений динамічністю, тобто будь-який елемент мовного коду є засобом для трансформації певної інформації, а мова, відповідно, є каналом через який людина отримує та передає дані про той чи той фрагмент буття. Найбільш визначальним для наукових розвідок, здійснюваних у руслі дискурцентричної парадигми, є функціональний підхід до вивчення мовного знака, коли до уваги беруться функції мови в усіх можливих конкретних її проявах. Як відзначають англійські дослідники Дж. Браун та Г. Юл, саме такими функціями є *транзакційна* (трансформація даних) та *інтераціональна* (встановлення та підтримання соціальних стосунків) [Brown 1983]. Відповідно до сказаного, як відомо, виокремлюють обов'язкові суб'єкти дискурсу – мовця та адресата. Завдяки участі у мовленнєвому процесі кожний мовець досягає певної визначеної мети. Саме так окреслюють прагматику дискурсу.

При такому підході йдеться не про тексти-продукти як об'єкти досліджень, а про дискурси, що є мовними формами, зумовленими низкою екстралінгвальних чинників. Проте таке розуміння терміна не єдине, оскільки всупереч активному його використанню, воно досі має розмиті межі свого потрактування. Дотепер науковці не дійшли згоди і стосовно питань структури та типології дискурсів.

Для реалізації поставленої мети авторка статті бере за основу таке визначення терміна «дискурс», що найбільш повно може забезпечити досягнення зазначеної мети: дискурс розуміємо вслід за Н. Арутюною як «зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими чинниками» [Арутюнова 2002: 136].

Зауважимо, що сучасні мовознавці так чи так фокусують увагу на понятті мовна особистість, вивчають її мовну спроможність, комунікативну поведінку, тобто акцентують увагу на специфіці залученості особистості у мовленнєвий процес, учасником та творцем якою вона є. Тож у центрі уваги знаходиться мовна особистість, що є активним суб'єктом комунікації.

Загалом поняття особистості є міждисциплінарним, а його поява у полі зору лінгвістики є цілком природною, оскільки сама сутність цього поняття зреалізовується мовними знаками. Попри варіативність поглядів психологів на поняття «особистість», при його визначенні вони одностайні у тому, що власне сукупність найбільш характерних рис людини, які характеризують її як цілісного індивіда та відрізняють від інших, і становить сутність цього поняття [Хьелл 2008]. У полі зору лінгвістики цей термін з'явився завдяки Ю. Караулову, який запропонував рівневу модель мовної особистості з її вербально-семантичною, когнітивною та прагматичною складовими [Караулов 1987].

Одним із аспектів вивчення мовної особистості є її дослідження з огляду на участь у тому чи тому дискурсі. Розглядаючи саме реалізацію індивіда у дискурсі, можна розмірковувати про індивідуальність та неповторність його духовно-психологічного розвитку, оскільки реалізуючись у дискурсах, створюючи їх, особистість одночасно презентує себе.

У текстах, що їх розуміємо як дискурси, виявляється специфіка мовлення особистості, котра є відбитком її темпераменту, психотипу. Як зауважує В. Карасик, посилаючись на американського дослідника А. Дуранті, «будь-який комунікативний учинок,... характеризується саморепрезентацією його учасників, убудованістю у ситуацію спілкування та соціально-культурною обумовленістю вибору засобів спілкування» [Карасик 2009: 282]. Тож використовуючи ті чи ті мовні знаки, особистість ідентифікує себе як учасник певного соціального кола, інформує адресата про свій освітній рівень, стать, вік та ін. У мовленні завжди відчутний вплив стереотипів спілкування, що їх з часом було закарбовано у суспільній свідомості. Будь-який комунікативний акт є вбудованим у ситуацію, зумовленим культурою та позначеним певною емоційною тональністю, тому В. Карасик виокремлює три основні характеристики дискурсу: 1) лінгвокультурна – зумовленість культурними стереотипізованими формами мовленнєвої поведінки (скриптами); 2) перформативна – фактичність або фіктивність інформації, що презентується; 3) тональна – емоційна атмосфера, ставлення до співрозмовника, обставини тексту повідомлення, тобто те, як відбувається мовлення [Карасик 2009].

Проблема моделювання мовленнєвого портрета видатних діячів суспільства є однією з таких, що достатньо активно досліджується у річищі новоокреслених тенденцій розвитку мовознавства. Виокремлюють два типи спілкування (дискурсу) – особистісно-зорієнтоване та статусно-зорієнтоване. З огляду на поставлену мету фокусуємось на особистісно-зорієнтованому спілкуванні, що «відбувається у тих ситуаціях, коли учасники спілкування розкривають один одному усе багатство свого внутрішнього світу та сприймають один одного як особистості» [Карасик 2009: 278].

У цій статті увагу концентруємо на фрагменті дискурсу П. Загребельного, який становить «живе» мовлення письменника, що його репрезентовано такими жанрами як інтерв'ю, а також спогадами близьких та друзів майстра слова.

Більшою мірою зосереджуємось на комунікативних якостях особистості письменника-співрозмовника, на його комунікативній компетенції, що є останнім найбільш складним рівнем, який передбачає наявність знань, умінь та навичок, здобутих людиною у різних сферах її діяльності. Під «живим» мовленням розуміємо ту частину мовленнєвої практики індивіда, що її становить щоденне, побутове мовлення.

Безперечно, рівень мовної компетенції П. Загребельного, що передбачає володіння мовою як системою, має максимальні показники свого вираження, це наслідок інтелектуального розвитку та значного досвіду духовно-практичної діяльності. Знання майстра слова викликали у його оточення захоплення, а подекуди й подив. Як згадує А. Дімаров, «унікальний розум, в якому було закладено стільки інформації, що Павлові спокійно жити не давала. Якось Василь Земляк сказав: «Дорогий Павле, коли б у моїй голові вміщалося хоч сота доля того, що у твоїй, то моя б голова розлетілася б на шмаття!» [Слабошпицький 2010: 10]. Надзвичайно розвинена інтелектуальність П. Загребельного утілена у його мовленні – як у «живому», так і в художньому.

Будь-який комунікативний учинок, як уже зазначалося, здійснюється у певному емоційно-стильовому форматі, тобто акт мовлення позначений тією чи тією тональністю. Як зауважують сучасники письменника, мовлення П. Загребельного часто супроводжується іронічною тональністю, наприклад: «шанобливість до неї, як втілення найвищої земної краси, може народжуватися тільки там і тоді, де всевладно панує цнотливість, чистість і, сказати б, недоторканість (не депутатська!)» [11,167].

Говорячи про жінку із захопленням, серйозністю, повагою, комунікація відбувається у вже заданих рамках, але тут реалізує себе чинник непередбачуваності спілкування – комунікант різко змінює емоційну атмосферу спілкування, тим самим показуючи зміну свого емоційно-психологічного стану, це відбивається і на психологічному стані адресата, якого таким чином раптово занурюють в іншу дискурсивну площину. Останній елемент у вживаному синонімічному ряді «цнотливість, чистість та недоторканість» впливає на загальне ліричне емоційне налаштування, мимовільно скеровуючи мисленнєвий потік у політичний дискурс. Таке явище зумовлене наявними у свідомості мовця асоціативно-вербальними процесами. Відзначаємо, що такі асоціації зайвий раз указують на активну позицію майстра слова стосовно подій суспільно-політичного процесу.

Спогади про письменника, зокрема ті, що характеризують його як співрозмовника, дають змогу встановити рівень його комунікативної компетенції.

Про притаманну йому саркастичну та глузливу тональність мовлення згадують так: «Він писав, що пропонував мене на головного редактора «Літературної України» ще в ту пору, коли я мешкав у Кіровограді, але авторитети Спілки (він їх атестував у властивій йому глузливій манері) не погодилися». «Лист завершувався майже на саркастичній, характерній для нього ноті: «То що ж ми – народ чи отара?...» [Слабошпицький 2010: 24].

Часто в мовленні письменника простежуємо вживання дискурсивного словосполучення *так званий*, наприклад: «Бо це ж не люди, не особистості, не Божі створіння..., а **так звані** члени **так званого** колективу» [11,166], «Так само як отой вигаданий Кларою Цеткін **так званий** жіночий день 8 березня (один раз на рік – це приниження!» [Тарнашинська 170]. Дискурсивний вираз «...**так званого**...» у мовознавстві визначають як

вставне словосполучення, яке вносить у речення додаткову інформацію модального характеру, що супроводжує основну. У нашому випадку вставне словосполучення зосереджує увагу тих, хто сприймає текст, на факті невідповідності «членів», «колективу», «жіночого дня» їх статусу. Мовець наголошує, що вони не варті, не заслуговують уживаної назви. Тут має місце негативна інформація. Така іронія засвідчує неприхильне ставлення майстра слова до усього несправжнього, штучного, нещирого, його осуд подібних якостей у будь-якому їх прояві. Цю властивість характеру митця відзначає П. Перебийніс: *«Жорсткий і колючий у своїй критиці недостойних явищ, різкий і категоричний у неприйнятті мізерії і підлоти, він тим часом напрочуд уважна, м'яка серцем людина»* [Слабошпицький 2010: 62].

Самого ж письменника, попри його імпульсивність як одну з домінуючих рис характеру, згадують як щирю, пряму у своїх поглядах особистість: *«Він був неабиякий майстер наживати ворогів: свідчення відкритості характеру»* [Слабошпицький 2010: 26]. Зі сказаного можемо зробити висновок про щирість та прямоту митця, нестримування викладу власних гострих поглядів, думок, що часто суперечать поглядам співрозмовника, внаслідок чого, буває, виникає конфліктна ситуація на ґрунті незбігу поглядів, що й призводить до неприязного ставлення до мовця. Близькі до нього люди говорять, що він *«старався часом тримати свій гострий язик за зубами, але наставала мить, коли він не міг мовчати, і він вибухав інвективною на адресу українського радянського чиновництва всіх рангів чи вивертав ядучу філіппіку проти того, кому били ідейні поклони радянської маси»* [Слабошпицький 2010: 69]. Характеристика мовлення П. Загребельного як такого, якому властиві комунікативні жанри *інвективу* (*«гострий виступ проти кого-, чого-небудь; гостре обвинувачення [2,502]»*) і *філіппіки* (*«гнівна викривальна промова, виступ проти кого-, чого-небудь» [2,1544]*), підтверджує гостро виражену принциповість, неприязність письменника до несправедливості, наявність волі до боротьби проти усього, що суперечить його особистісним установам.

П. Загребельний повсякчас не стримував своїх поглядів, висловлюючись прямо: *«його суперечливість, прямолінійність, нелюбов до евфемізмів створювали довкола нього й відповідну ауру»* [Слабошпицький 2010: 25]; *«Інколи здавалося, що за всієї своєї схильності до прямоказання, якусь частину своєї натури П. А. свідомо заганяв углиб. Принаймні, це досить поширене явище – грубуватість як ширма вразливості»* [Слабошпицький 2010: 27]. Відзначимо, що багато у чому мовна поведінка П. Загребельного визначається загальною екстраверсійною життєвою установкою, якій характерне швидке встановлення контактів, проєкція свого духовного, емоційного світу зовні та ін. [Хьелл 2008].

Ця сама відкритість інколи межує із грубістю. Розмірковуючи про побутове спілкування із П. Загребельним, сучасники письменника зауважують, що у своєму мовленні він використовує дієслова, що засвідчують його підвищену експресивність, збудливість: *«Та ти що, знущаєшся?! – вибухає Загребельний»* [Слабошпицький 2010: 34]; *«Пояснюю обережно, ніби навіть винувато. А він люто перебиває...»* [Слабошпицький 2010: 35]. Отже, спостерігаємо нетерплячість темпераменту, що вбачаємо у вияві такої ознаки, як перебивання співбесідника під час розмови з ним.

П. Загребельний завжди був активним учасником комунікації: *«як співрозмовник П. А. постійно провокував на дискусію»* [Слабошпицький 2010: 27], тобто від нього залежав розвиток спілкування та йому належала комунікативна ініціатива.

Очевидно, для спонтанного мовлення П. Загребельного характерні комунікативні девіації – відхилення від загальноприйнятих суспільних норм мовленнєвої поведінки, формул етикету, але це у жодному разі не зумовлено незнанням цих норм, радше це свідоме їх ігнорування як наслідок домінування емоційності та здатності висловлювати думки, що можуть бути суперечливими, виражають незгоду з позицією співрозмовника. Мовленнєва поведінка такого типу засвідчує стійкість та ригідність життєвих установок особистості, чітку сформованість та прагнення дотримуватися власних позицій і принципів. Підсумовуючи сказане, відзначимо, що П. Загребельному притаманні риси, що характерні для конфліктного та імпульсивного типів мовних особистостей, що їх виокремлює С. Сухих [Бацевич 2004: 189]. Ці характерні риси виявляються у його мовленнєвій практиці – прямолінійність, щирість, імпульсивність, напускна грубість, свідоме ігнорування етикету мовленнєвого спілкування, різкість, бажання бути лідером у спілкуванні, швидка зміна тем спілкування.

Перспектива подальших розвідок. Оскільки на сьогодні у дискурслінгвістиці не існує чіткої методики цілісної репрезентації мовленнєвого портрета особистості, що його створюють на основі аналізу характерних дискурсів, подальша розробка цього питання є перспективною, кінцевою метою якої може бути змодельована методика щодо повного опису мовленнєвого портрета особистості.

Висновки. Отже, висновковуємо, що моделювання мовленнєвого портрета особистості з позиції її репрезентації у дискурсах є важливою проблемою, оскільки на підставі того, як індивід проявляє себе у комунікації, маємо можливість установити і його психологічний портрет. До того ж, на основі виокремлення характерних рис мовлення індивідів, з'являється можливість для створення типології мовних особистостей.

Література

Арутюнова 2002: Арутюнова, Н. Д. Дискурс [Текст] / Н. Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. – М. : Научное издательство «Большие Российские энциклопедии», 2002. – С. 136.

- Бацевич 2004: Бацевич, Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики [Текст] / Ф. С. Бацевич. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
- Бусел 2007: Бусел, В. Т. Великий тлумачний словник української мови [Текст] / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. — К.: Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. — 1736 с.
- Карасик 2009: Карасик, В. И. Языковые ключи [Текст] / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2009. – 406 с.
- Караулов 1987: Караулов, Ю. Н. Русский язык и языковая личность [Текст] / Ю. Н. Караулов. — М. : Наука, 1987. — 261 с.
- Космеда 2000: Космеда, Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки [Текст] / Т. А. Космеда. – Львів : ЛНУ ім. І.Франка, 2000. – 349 с.
- Космеда 2010: Космеда, Т. А. Елітарність педагогічного дискурсу викладача вищої школи [Текст] / Т. А. Космеда // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Вип.50. – 2010. – С. 98–105.
- Космеда 2006: Космеда, Т. А. Комунікативна компетенція Івана Франка міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри [Текст] / Т. А. Космеда. – Львів : ПАІС, 2006. – 328 с.
- Космеда 2008: Космеда, Т. А. Ретроспекція як методологічна основа дослідження «живого» мовлення Івана Франка [Текст] / Т. А. Космеда // Мовознавство. – К. : 2008. – № 6. – С. 28–33.
- Слабошпицький 2010: Слабошпицький, М. Ф. Спогади про Павла Загребельного [Текст] / М. Ф. Слабошпицький. – Х. : Фоліо, 2010. — 249 с.
- Тарнашинська 2000: Тарнашинська, Л. Б. Таємниця Євразії, або жінка і чоловік з погляду вічності [Текст] / Л. Б. Тарнашинська // Березіль. – 2000. – № 7-8. – С. 165–173.
- Хьелл 2008: Хьелл, Л., Зиглер, Д. Теории личности [Текст] / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 2008. – 608 с.
- Brown 1983: Brown, G., Yule, G. Discourse analysis / G. Brown, G. Yule. – Cambridge University Press, 1983. – 288 p.

Стаття посвячена дослідженню проблеми, касаючоїся определения особенностей речевого портрета известного писателя на основании анализа его «дискурсивного поведения». Выделены и охарактеризованы значимые признаки, формирующие П. Загребельного как коммуниканта. Особое внимание уделено выяснению специфики его коммуникативной компетенции.

Ключевые слова: дискурс, языковая личность, коммуникативная компетенция.

The article is devoted to the definition of the writer's language behaviour peculiarities. The most significant signs that form P. Zagrebelnyi as a person that communicate with the others were defined and characterised. Special attention is paid to the identification of the specific character of the writer's communicative competence.

Keywords: discourse, language personality, communicative competence.

Надійшла до редакції 22 вересня 2010 року.

Галина Кицак

ББК 81(7)
УДК 81'42
К46

ХАРАКТЕРНІ РИСИ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

Стаття присвячена питанню визначення наукового дискурсу як типу дискурсу, розглядаються підходи до вивчення дискурсу, позначення його основних ознак та рис, в статті визначаються екстралінгвістичні фактори, які впливають на процес текстоутворення в науковій сфері, конститутивні ознаки наукового дискурсу, його властивості, спосіб появи, учасники, клієнти, хронотоп та цінності наукового дискурсу. У роботі аналізуються та синтезуються результати лінгвістичних наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних мовознавців.

Ключові слова: дискурс, науковий дискурс, наукова комунікація, науковий текст, екстралінгвістичні фактори, аналіз дискурсу, конститутивні ознаки.

Лінгвістика тексту нині розглядається як наука, до складу якої входять декілька дисциплін, що вивчають не лише текст, але й текстуальний підхід до мовних одиниць нижчого рівня. У вітчизняній науці розробляються питання, які присвячені всебічній характеристиці лінгвістики тексту.

Одним із складних наукових понять, що поєднує в собі поряд з лінгвістичними складовими й екстралінгвістичні, які однаковою мірою необхідні для розуміння та інтерпретації тексту, є **дискурс**.

Метою нашого дослідження є комплексна характеристика наукового дискурсу. Для вирішення цієї мети були поставлені такі **завдання**: характеризувати різні підходи до тлумачення поняття дискурсу, виокремити науковий дискурс як особливий тип дискурсу, визначити екстралінгвістичні фактори наукового дискурсу, окреслити перспективи розвитку наукового дискурсу.